

Interaktivní osnova

Dějiny idejí

Cíl předmětu

Kurs je koncipován jako základní úvod do problematiky a dějin politického myšlení od starověku do 20. století pro potřeby studentek/ů historie. Jeho cílem je poskytnout studentům/kám orientaci v problematice prostřednictvím periodizace a představení nejvýznamnějších politických myslitelů/ek a jejich klíčových děl. To vše zasazuje do širšího dobového společenského a kulturního kontextu.

Úvod a organizační informace

Těžištěm každé hodiny je diskuse nad zvolenými ukázkami z důležitých děl politické filosofie, které budou mít studenti/ky k dispozici dopředu v rámci domácí přípravy; ta bude v některých případech písemná. Na základě analyzovaných textů a následné diskuze budou formou přednášky představeny jednotlivé periody dějin politického myšlení. K úspěšnému ukončení předmětu musí studenti odevzdat zadané písemné interpretace v průběhu semestru a úspěšně zvládnout závěrečný kolokvijní test.

Téma 1: Politické myšlení starověku a raného křesťanství

Stručná charakteristika tématu: Hodina se věnuje základním osobnostem a dílům antického a raně křesťanského politického myšlení. Důraz je kladen na odlišný přístup Platónův a Aristotelův a christianizaci Platóna v díle sv. Augustina.

Ukázka textu ke studiu: Úryvek z Aristotelovy Politiky

POLITIKA I

1

Když uvážíme, že každá obec je určitým společenstvím a že každé společenství je utvořeno pro nějaké dobro (neboť všichni konají všechno pro něco, co se jim zdá dobré), stane se zřejmým, že sice všechna společenství směřují k nějakému dobru, ale nejvíce a k nejvýznamnějšímu ze všech dober směřuje společenství, které je ze všech nejvýznamnější a zahrnuje v sobě všechna ostatní. Je to takzvaná obec, občanské společenství. 1252^a

Ti, kdo se domnívají, že být politikem, králem, hospodářem a pánem je totéž, neusuzují správně; neboť jsou přesvědčeni, že se to od sebe odlišuje jen velkým a malým počtem, nikoli však druhem, asi tak, že kdo vládne jen malému počtu, je pánem, kdo většímu, hospodářem, a kdo ještě většímu, politikem nebo králem; jako by se velká domácnost v ničem nelišila od malé obce. Pokud jde o politika a krále, vládne-li někdo sám, je prý králem, avšak vládne-li a podřizuje-li se střídavě podle zásad příslušné nauky, je politikem. 10 15

Tato tvrzení však nejsou pravdivá, což se stane zřejmým, když to, co bylo uvedeno, budeme zkoumat metodou postupného rozboru.

Jako je totiž třeba i při jiných zkoumáních rozložit něco složeného až na jeho nesložené prvky (neboť to jsou nejmenší části celku), tak i když prozkoumáme, z čeho se obec skládá, lépe uvidíme, čím se uvedené druhy vlády od sebe liší a zda lze něco odborně stanovit o každém z nich. 20

Otázky/úkoly k textu: Pokuste se na základě úryvku charakterizovat Aristotelovu metodu. V čem je odlišná od Platónova přístupu? Důležité místo v Aristotelově myšlení zaujímá pojem „účel“. Jaký je podle něho účel lidského soužití v obci?

Průběžné vyhodnocení odpovědí/úkolů, respektive ověřování naplňování dílčích cílů a výstupů z učení s poskytnutím zpětné vazby studentům (možné nástroje hodnocení: komentář vyučujícího, diskuse, hodnocení studentů navzájem, testy s automatickou opravou apod.): Rozprava v hodině s komentářem k odpovědím studentů/ek, který bude doplněn dalšími ukázkami z textů v rámci PP prezentace.

Téma 2: Politické myšlení vrcholného středověku a renesance

Stručná charakteristika tématu: Hodina se věnuje základním osobnostem a dílům středověkého a renesančního politického myšlení. Důraz je kladen na recepci aristotelismu ve

12. a 13. století a její důsledky pro rozvoj moderního přístupu ke společnosti, který se utváří v období rozmachu stavovství.

Ukázka textu ke studiu: Úryvek z Machiavelliho Vladaře

Jak má vladař plnit dané slovo

I v tomto případě by jistě bylo ideální, kdyby byl vladař za všech okolností charakterní a čestný a vždycky držel slovo. Nicméně zkušenosti z naší doby nás učí, že mnozí výborní panovníci si s plněním slova nelámali zrovna hlavu, uměli se z něj vyzout a získat vrch nad těmi, co vždycky úzkostlivě dbali o svou čest.

Na tomto světě existují dva způsoby jednání: jedno je ve shodě se zákony lidskými, druhé se zákony přírodními. A když nestačí k dosažení cíle to první, pak se nedá nic dělat a musí se sáhnout i k druhému. Skutečný panovník musí ovládat obojí. Tomu obrazně učili už antičtí spisovatelé, například ve vyprávění o Achillovi (ale i o jiných), jak by svěřen do výchovy kentaura Cheiróna, zpola zvířete, zpola člověka. Nemělo to znamenat nic jiného, než právě metaforický návod, že vladař se musí umět chovat tak, i tak. Jedno bez druhého nevede k ničemu.

Panovník ovšem musí umět vybírat i z živočišné říše. Měl by dávat přednost lišce a lvovi. Lev nepostřehne léčku, liška si neporadí s vlky. Měl by tedy být bystrý jako liška a silný jako lev. Kdo myslí, že vystačí se silou, tomu nepatří do ruky žezlo.

Moudrý muž tedy nemůže stát v slově, je-li mu to na škodu a jestli pominuly okolnosti, za nichž je dal. Kdyby všichni lidé byli čestní, moje rada by byla špatná. Ale protože nejsou a sami dané slovo neplní, rozumný panovník je nemůže dodržovat. Byl by sám proti sobě. O vhodné záminky není nikdy nouze.

V nové době najdeme pro to dostatek příkladů. Kolikrát byl, navzdory všem smlouvám a slibům, věrolomně porušen mír! Proto, kdo chce být dobrým vladařem, musí být mazaný jako liška, musí to však umět zastřít

a mást protivníka. Lidé jsou tak naivní, že rádi uvěří tomu, co slyšet chtějí.

Uvedu jen jeden z nedávných příkladů. Alexandr VI. celý život kdekoho šidil a vždycky mu to všichni spolkli. Nenajdeme druhého člověka, který by toho byl tolik nasliboval, a tak málo dodržel. Každá lest mu vyšla, protože v lidech četl jako v otevřené knize.

Vladař tedy nemusí nutně mít všechny kladné vlastnosti, ale měl by umět vzbudit zdání, že je nepostráda. A naopak, má-li je, je krajně nežádoucí, aby se jimi vždycky a za všech okolností řídil. Ať si je shovívavý, lidský, zbožný, upřímný, ale všeho do času. Jakmile vznikne potřeba opaku, nesmí zaváhat. Zejména od nového vladaře se nemůže čekat samá dobrota. Bývá okolnostmi doslova přinucen jednat proti všem příkázáním božím i lidským, ohnout se po větru, když není zbytí a žádá si to zájem koruny.

U obyčejných lidí, ale zejména u panovníků vždycky rozhoduje výsledek jejich konání. Je-li úspěšný, i prostředky, jimiž ho dosáhl, se lidem nakonec zdají zcela v pořádku. Tak už to na světě chodí, lidé většinou vidí jen vnější podobu věcí.

Jeden ze současných vladařů, jehož nechci jmenovat, má plná ústa míru a věrnosti, ale obojí je mu v praxi zcela cizí. Kdyby usiloval jen o mír, nikdy by nemohl dosáhnout takového věhlasu, a kdyby vždy dbal na plnění svých slibů, dávno by na trůně neseděl.

Otázky/úkoly k textu: Čím se podle Machiavelliho odlišuje schopný vladař od obyčejných lidí? Je podle vás jeho jednání nemorální? Zamyslete se nad otázkou svobody jedince oproti jejímu omezení ve prospěch celku společnosti.

Průběžné vyhodnocení odpovědí/úkolů, respektive ověřování naplňování dílčích cílů a výstupů z učení s poskytnutím zpětné vazby studentům (možné nástroje hodnocení: komentář vyučujícího, diskuse, hodnocení studentů navzájem, testy s automatickou opravou apod.): Studenti/ky vyhotoví písemnou interpretaci zadané části Machiavelliho Vladaře a rozprava v hodině bude vedena nad nejlepšími interpretacemi.

Téma 3:

Stručná charakteristika tématu: Hodina se věnuje základním osobnostem a dílům osvícenského myšlení. Důraz je kladen na koncepci suverenity státu, přirozených práv a teorii společenské smlouvy v díle Thomase Hobbesa, J. Locka, Ch. Montesquieu a J. J. Rousseaua.

Otázky/úkoly k textu: Jaká je výchozí koncepce člověka podle Hobbesa? Uvažujte, jak tato koncepce ovlivnila ideu svobody a spravedlnosti? Jaké se nabízí možnosti dosažení míru a zákonní vlády?

Ukázka textu ke studiu: Úryvek z Hobbesova Leviathana.

XIII. KAPITOLA

Lidská přirozenost se zřetelem k blahu a bídě lidské

Příroda opatřila lidi přednostmi tělesnými i duševními do té míry stejnými, že jsou si rovni. Ač jsou někdy někteří lidé zřejmě tělesně silnější než druzí nebo i duševně bystřejší, přece, když se vše shrne dohromady, není rozdíl mezi lidmi tak povážlivý, že by si

⁵¹⁾ Týká se zřejmě posledního krále franského z merovejského rodu Childericha III. (autor nesprávně přepisuje Chilperic, který vládl dříve). Papež Zachariáš I. uznal r. 751 majordoma Pippina za legitimního franského krále a Childericha dal do kláštera.

někdo mohl osobovati nějakou výhodu, o kterou by někdo jiný neměl stejné právo se ucházeti. Neboť jde-li o tělesnou sílu, i nejslabší má dosti sil zabít nejsilnějšího, buď tajnými úklady nebo ve spojení s jinými, kteří jsou v stejném nebezpečí jako on.

A pokud jde o schopnosti duševní (nepřihlížíme-li k umění založenému na užívání slov, a zejména k obratnému postupu podle obecných a neomylných pravidel, kterým říkáme věda — neboť tu má velmi málo lidí a jen ve velmi málo věcech, jelikož to není ani schopnost vrozená, s kterou bychom již přicházeli na svět, ani získaná jako moudrost), shledávám mezi lidmi ještě větší rovnost, než pokud jde o tělesnou sílu. Neboť moudrost není než zkušenost, kterou stejný čas stejnou měrou poskytuje lidem v těch věcech, kterých se stejně chápou. To, co by snad mohlo budít zdání, že tomu tak není, a činit tu rovnost pochybnou, je jen jalová domyšlivost některých lidí, kteří, zakládajíce si na své moudrosti, domnívají se, že jí mají víc než prostí lidé, to jest, než všichni kromě nich samých a ještě snad několika málo těch, které znají z pověsti nebo z osobního styku a jichž si váží. Neboť taková je lidská povaha; i kdyby uznávali, že mnozí jiní jsou vtipnější nebo výmluvnější nebo učenější, přece jen stěží uvěří, že je mnoho tak moudrých, jako jsou oni. Svůj důvtip vidí totiž jako na dlani, kdežto jiných lidí v dálce. To však spíše dokazuje, že jsou si lidé v této věci rovni, než nerovni. Vždyť zpravidla bývá nejlepší známkou rovného rozdělení nějaké věci právě to, že je každý spokojen se svým dílem.

Z této rovnosti schopností pramení i rovnost nadějí v dosažení cíle. Ale, jestliže dva lidé zatouží po téže věci, poněvadž ji nemohou oba zároveň míti a nemohou se

z ní zároveň těšiti, zneprátelejí se; a na cestě za svým cílem (bývá to zpravidla pro sebezáchovu, ale někdy i jen pro potěšení), snaží se druh druhá pokořit nebo zničit. Odtud se stává, že ten, kdo sám sází, seje, staví nebo má vhodné sídlo, může očekávati, že jiní sdruží své síly a přijdou, aby ho připravili o majetek a obrali nejen o ovoce jeho práce, nýbrž i o život nebo svobodu. Ale i ti jsou potom v obdobném nebezpečí sami.

Pro tuto vespolnou nedůvěru nemá nikdo rozumnější možnosti jak se zajistiti, nenajde nic příhodnějšího nežli soupeře předejíti, to jest násilím nebo lstí ovládnouti všechny lidi svého okolí, až uvidí, že se nemusí báti větší moci, která by ho mohla ohrožovati. A není to nic, co by přesahovalo meze nutné sebezáchově; což se také obecně uznává.

Jsou však i lidé, kteří se těší z toho, že se mohou dívati na svou moc, při čemž zacházejí dále, než žádá jejich bezpečnost. Jestliže by jiní, kteří by ostatně byli spokojeni, rádi žili v pokoji v svých skromných hranicích a nechtěli by vpádem do cizího území rozmnožovati své síly, nebyli by dlouho s to omezovati se jen na svou obranu, chtějí-li obstáti. A proto se musí jim dovoliti takové rozmnožení panství nad lidmi, kterého je k sebezáchově potřebí.

Avšak lidi netěší, nýbrž naopak velmi rmoutí žiti ve společnosti, kde by nebyla žádná moc, která by je všechny mohla zadržovati a naháněti jim hrůzu. Neboť každý si přeje, aby si ho jeho druh vážil, jako si váží sám sebe, a každý projev opovržení nebo podceňování se ovšem snaží, pokud mu na to stačí síly, vyrovnati a vymoci si větší vážnost u opovrhovatelů tím, že jim škodí (tam, kde není společná moc, která by je udržela na uzdě, jde to tak daleko, že

se snaží druh druhu zničit). Ostatním to pak slouží za příklad.

V lidské přirozenosti shledáváme tedy tři hlavní příčiny sporů. První je soutěžení, druhá nedůvěra a třetí touha po slávě.

První žene lidi, aby se napadali pro zisk, druhá pro bezpečnost a třetí pro čest a vážnost. První užívá násilí, aby lidé pobrali jiným lidem muže, ženy, děti i stáda. Druhá, aby se bránili, třetí, aby ztrestali maličkost, jako je slovo, úsměv, jiné mínění nebo nějaký jiný projev podceňování, namířený buď přímo proti nim samým nebo nepřímo proti příbuzenstvu, přátelům, národu, zaměstnání nebo jménu.

Z toho je zjevné, že tehdy, když lidé žijí nemajíce nad sebou společné moci, která by je všechny držela na uzdě, jsou mezi sebou v tom stavu, kterému říkáme válka. *Je to válka všech proti všem.* Neboť válka nejsou jen boje ani násilné projevy nepřátelství, válka trvá po celou dobu, kdy je dosti zřejmě známa vůle rozhodnouti bojem. V podstatě války je tedy třeba míti na mysli pojem času, jako je tomu v podstatě povětrnosti, neboť jako podstata vlhkého počasí nezáleží v jednom nebo několika lijácích, nýbrž v tom, že se k dešti schyluje již mnoho dní napřed, tak podstata války není jen v skutečném bojování, nýbrž již v době, kdy se k válce dělají přípravy, a trvá po celý ten čas, kdy není jistoty o opaku. Všechnen ostatní čas se pak nazývá mír.

Vše tedy, cokoli souvisí s časem válečným, kdy je každý nepřítelem každého, stejně se děje v době, kdy lidé žijí bez jistoty kromě té, kterou jim může zjednat jejich síla a vlastní vynalézavost vůbec. Za toho stavu není místa ani pro příčinnost ani píli, poněvadž je

světě. Je však mnoho míst, kde lidé tak nyní skutečně žijí. Neboť divoši na mnoha místech v Americe nemají vlády vůbec, kromě snad vlády malých rodin, jejichž svornost závisí zcela na jejich přírodním pudu po rozkoši. A ještě dnes žijí v tom zvířeckém stavu, který jsem právě vylíčil. Kromě toho, jak by asi lidé žili tam, kde by nebyla žádná společná moc držící je v strachu, můžeme dobře viděti z toho, jak zvrhle žijí za občanské války tam, kde do té chvíle žili pod vládou pokojnou.

Ačkoliv však nikdy nebylo, aby lidé žili neustále ve válečném stavu proti sobě, přece po všechny časy králové a muži mající svrchovanou moc právě pro svou samostatnost trvale na sebe žárlí a stojí proti sobě stále jako zápasníci, připravení dáti se do sebe; zbraně mají napřaženy a stojí ve střehu: to jest, mají pevnosti, posádky a děla na hranicích svých království. V sousedních zemích stále pracují jejich zvědové. Co je to jiného než válečný stav? Poněvadž se však při tom ještě zachovává příčinlivost a píle jejich poddaných, nedoléhá na ně ještě ta bída a to utrpení, které provází stav obecné svobody všech jednotlivců.

Další důsledek této války všech proti všem je ten, že nemůže být nic „nespravedlivé“. Pojem práva a krivdy, spravedlnosti a nespravedlnosti nemá tam místa. Kde není společné vlády, tam není ani zákona, kde není zákona, tam není ani spravedlnosti. Podvod a násilí jsou za války dvě základní ctnosti. Spravedlnost a nespravedlnost nejsou vlastnosti ani ducha ani těla lidského. Kdyby byly, musily by býti i v člověku zcela osaměle žijícím na světě, jako jsou v něm jeho smysly a vášně. Jsou to vlastnosti, které platí jen v společnosti, nikoli v samotě. S tím se také shoduje,

že v tom stavu není pojem majetku, panství, není rozdíl mezi „mým“ a „tvým“. Platí jen to, že každému náleží to, co si může vzíti, a to tak dlouho, dokud si to udrží.

Tolik o tom neblahém stavu, do kterého člověka vsadí jeho čistá přirozenost. Je však možná se z něho vyprostiti jednak rozumem, jednak i citem. City, které člověka vedou k pokoji a míru, jsou strach před smrtí, touha po všem tom, čeho je třeba k pohodlnému životu, a naděje, že se toho příčinlivý člověk může dodělati. Rozum pak navádí člověka, dávaje mu vhodné zásady míru, na kterých se lidé mohou shodnouti. Jsou to pravidla, kterým se jinak říká též přirozené zákony. Promluvím o nich obšírněji v dalších dvou kapitolách.

Téma 4:

Stručná charakteristika tématu: Proměna ideje státu a spravedlnosti v 19. a 20. století. Důraz je kladen na proměnu idejí politického řádu v ideologiích konzervatismu, liberalismu, socialismu a komunismu. Ve 20. století jsou sledováni zvláště myslitelé přehodnocení moderny (H. Arendtová, Frankfurtská škola).

Ukázka textu ke studiu: Z Marxovy Předmluvy ke Kritice politické ekonomie (1859) (Marx, Karel – Engels, Bedřich: Vybrané spisy. Praha 1954, s. 372-373.)

Ve společenské výrobě svého života vstupují lidé do určitých, nutných, na své vůli nezávislých vztahů, výrobních poměrů, které odpovídají určitému vývojovému stupni jejich materiálních výrobních sil. Souhrn všech těchto výrobních vztahů tvoří hospodářskou strukturu společnosti, reálnou základnu, na níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité formy společenského vědomí. Způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec. Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím. Na jistém stupni svého vývoje se materiální výrobní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními vztahy nebo – což je jen právní výraz toho – s vlastnickými vztahy, v jejichž rámci se dosud pohybovaly. Z forem vývoje výrobních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Nastává pak epocha sociální revoluce. Se změnou hospodářské základny dochází pomaleji nebo rychleji k převratu celé ohromné nadstavby. Zkoumáme-li takové převraty, musíme vždy rozlišovat mezi materiálním převratem v hospodářských výrobních podmínkách, jež lze přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filosofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a jej vybojovávají. Jako neposuzujeme jednotlivce podle toho, co si sám o sobě myslí, právě tak nemůžeme takovou epochu převratu posuzovat podle jejího vědomí, nýbrž naopak toto vědomí musíme vysvětlovat z rozporů materiálního života, z existujícího konfliktu mezi společenskými výrobními silami a výrobními vztahy. Společenská formace nikdy nezaniká dříve, dokud se nerozvinuly všechny výrobní vztahy, jimž poskytuje dost prostoru, a nové, vyšší výrobní vztahy nikdy nenastupují dříve, dokud se materiální podmínky jejich existence nevylihly v lůně staré společnosti samé. Proto si lidstvo ukládá vždy jen takové úkoly, které může vyřešit, neboť při přesnějším zkoumání se vždy ukáže, že úkol sám vzniká tam, kde jsou materiální podmínky jeho řešení již dány nebo kde jsou alespoň v procesu vzniku. Zhruba je možno označit asiatský, antický, feudální a moderní buržoasní výrobní způsob za progresivní epochy ekonomické společenské formace. Buržoasní výrobní vztahy jsou poslední antagonistickou formou společenského výrobního

procesu, antagonistickou nikoli ve smyslu individuálního antagonismu, nýbrž ve smyslu antagonismu vyrůstajícího ze společenských životních podmínek jednotlivců; avšak výrobní síly vyvíjející se v lůně buržoasní společnosti vytvářejí zároveň materiální podmínky k řešení tohoto antagonismu. Touto společenskou formací se tedy uzavírá úvodní kapitola dějin lidské společnosti.

Otázky/úkoly k textu: Karl Marx s Bedřichem Engelsem zakládal představu o státu na přístupu k porozumění dějinného procesu, který později byl nazýván historický materialismus. Zamyslete se, jaká jsou východiska tohoto přístupu, zvláště jaký význam mají v politicko-společenském vývoji podle Marxe různé roviny lidské aktivity. Jsou revoluce v politickém vývoji podle této koncepce nezbytné? Myslíte si, že je tato koncepce v současném světě stále živá, třebaže se tak již nenazývá?

Forma celkového vyhodnocení plnění úkolů: Studenti/ky vyhotoví v průběhu semestru dvě písemné interpretace zadaných textů a na základě těchto interpretací postoupí ke složení kolokvijního testu, který ověří jejich znalost hlavních postav, konceptů a děl politického myšlení.

Povinné informační zdroje a materiály ke studiu (nutné uvést):

Dějiny politického myšlení II-III, Praha, Oikoymenh 2011-2022.

Karl BALESTREM – Henning OTTMANN, *Politická filozofie 20. století*, Praha, Oikoymenh 1993.

Doporučené informační zdroje a materiály ke studiu (možné uvést):